

**XITOIY TILIDAGI 成语VA惯用语 (CHÉNGYŪ VA
GUÀNYÒNGYŪ)LARNING KORPUS TAHLILI**

Berdiyev Umid Shoymurotovich
TDSHU 3-bosqich tayanch doktoranti

惯用语 larni aniqlashdagi qiyinchiliklar va Yangi Tendentsiyalar: "Yarim iboralar" masalasi, "开玩笑" (kāi wánxiào) – oddiy fe'limi yoki 惯用语mi?, Dialektal variantlar: "靠谱" (kàopǔ) – faqat Shimoliy Xitoyda ishlatiladi. Yangi Tendentsiyalar Zamonaviy lingvistlar (Wang, 2021) quyidagi qo'shimcha mezonlarni taklif qiladi: Korpusda tez-tez uchrash darajasi, metaforik ma'noni saqlab qolish qobiliyati. Keltirilgan ma'lumotlarga tayanib, quyidagilarni taklif qilish mumkin: 惯用语 lar uchun universal mezonlar ishlab chiqish zarur, Kognitiv va sotsiolingvistik yondashuvlar integratsiyasi maqsadga muvofiq, amaliyotda qo'llash digital media 惯用语 larning tez evolyutsiyasini talab qiladi.

Maqollar (谚语), kinoyali iboralar (歇后语) va turg'un iboralar (成语) barchasi odatiy iboralar (惯用语) bilan chambarchas bog'liq bo'lgan leksik birliklardir. Frazeologik iboralar (熟语) tarkibiga turg'un iboralar, odatiy iboralar, kinoyali iboralar va maqollar kabi parallel leksik birliklar kiradi. Ularning o'rtasida o'zaro bog'liqliklar mavjud bo'lib, ba'zi hollarda hatto kesishish hodisalari ham kuzatiladi.

Ilgari odatiy iboralarning mazmuni va qo'llanish doirasini muhokama qilib, ularning asosiy xususiyatlarini tahlil qilgan edik. Endi esa odatiy iboralarni chuqurroq o'rganish maqsadida, ularni tegishli til birliklari bilan qiyosiy tahlil qilamiz. Bu usul orqali odatiy iboralarning o'ziga xos jihatlari yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Birinchi navbatda, odatiy iboralar (惯用语) va turg'un iboralar (成语) o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqamiz. Turg'un iboralar bizga yaxshi ma'lum bo'lib, 《Zamonaviy Xitoycha Lug'at》da quyidagicha ta'riflangan: 'Odamlar tomonidan uzoq vaqt davomida qo'llanib kelinadigan, shakli qisqa va ma'nosi chuqur, tarkibi mustahkam ibora yoki birikma'. Xitoy tilidagi turg'un iboralar asosan to'rtta belgidan iborat bo'lib, odatda aniq manbaga ega. Ba'zi turg'un iboralar so'zma-so'z ma'nosini tushunish qiyin emas, masalan: '小题大做' (kichik masalani katta qilmoq – ortiqcha dramalashtirmoq), '后来居上' (keyin kelgan yuqoriga chiqadi – yangilar ustun keladi). Ba'zilari esa ularning kelib chiqishi yoki tarixiy ildizlarini bilmasdan

tushunib bo'lmaydi, masalan: ‘朝三暮四’¹⁰⁵ (ertalab uch, kechki to'rt – qarama-qarshiliklar), ‘杯弓蛇影’¹⁰⁶ (kosa ichidagi kamon soyasidan ilon ko'rmoq – asossiz qo'rquv)¹⁰⁷. 《Xitoycha Katta Lug'at》da esa yanada qisqa va aniq ta'rif berilgan: turg'un iboralar – ‘asosan to'rtta belgidan iborat bo'lgan’, ‘uzoq vaqt qo'llanib kelinayotgan’, ‘tuzilishi mustahkam va ma'nosi to'la bo'lgan so'z birikmalari’.

Bu ta'riflardan turg'un iboralar (成语) ning quyidagi asosiy xususiyatlarini umumlashtirish mumkin: 1) Shaklan mustahkamligi (定型性); 2) To'rt belgili tuzilish (四字格); 3) Ma'noli yakunlanganlik (意义完整性); 4) Tarixiy qadimiyat (历史悠久性); 5) Adabiy tilga xoslik (书面语化). Bu xususiyatlarni odatiy iboralar (惯用语) bilan solishtirganda, shaklan mustahkamligi va ma'noli yakunlanganlik jihatlarida o'xshashliklar kuzatamiz. Darhaqiqat, turg'un iboralar va odatiy iboralar o'rtasida katta bog'liqlik mavjud bo'lib, ikkalasi ham frazeologik iboralar (熟语) tarkibiga kirishining asosiy sababi ham shudir.

Turg'un iboralar (成语) va odatiy iboralar (惯用语) o'rtasidagi asosiy farq iboralarining bo'g'in soni va til uslubidagi rang-baranglikda namoyon bo'ladi. Turg'un iboralar belgilar soni jihatidan qat'iy talablarga ega bo'lib, aksariyati (96% dan ortiq) to'rt belgili tuzilishdan iborat. Cao Weining 《Xitoy Turg'un Iboralar Katta Lug'ati》ustida olib borgan statistik tadqiqotlariga ko'ra, to'rt bo'g'inli turg'un iboralar umumiy sonning 96% dan ko'prog'ini tashkil etadi¹⁰⁸. Masalan: ‘长歌当哭’ (uzun qo'shiq - yig'iga aylansin), ‘罗雀掘鼠’ (chumchilarni tutib, kalamushlarni qazimoq), ‘锲而不舍’ (bolg'abaslab tashlamaslik) kabi iboralar shakliy jihatdan turg'un iboralarining eng ko'zga ko'ringan xususiyatlaridir. Shu sababli ba'zilar har qanday to'rt belgili birikmani turg'un ibora deb xato qilishadi.

Albatta, turg'un iboralar faqat to'rt belgili tuzilish bilan chegaralanmaydi. ‘坐山观虎斗’ (tog'da o'tirib yo'lbarslarning jangini kuzatish), ‘醉翁之意不在酒’ (mast cholning niyati aroqda emas), ‘自食其恶果’ (o'zining yomon mevasini yemoq), ‘众人拾柴火焰高’ (hamma o'tin yig'sa, olov baland bo'ladi), ‘置之死地而后快’ (o'limga mahkum qilib, keyin xursand bo'lish) kabi to'rt belgidan ortiq iboralar ham xalq orasida keng tarqalgan bo'lsa-da, ularning nisbiy kamligi tufayli etarlicha e'tiborga olinmaydi.

¹⁰⁵ 香港沉浸班专用教材《现代汉语实用语体修辞学纲要》编委成员及编撰者撰写5万字 2003年(待出版)。

¹⁰⁶ 香港沉浸班专用教材《现代汉语实用语体修辞学纲要》编委成员及编撰者撰写5万字 2003年(待出版)。

¹⁰⁷ 参见《现代汉语词典》137页 商务印书馆、91年。

¹⁰⁸ 参见曹炜《现代汉语词汇研究》160页 北京大学出版社 2004年。

Odatiy iboralarining asosiy shakli uch belgili (三字格) tuzilishdir. Tadqiqot statistikalarimiz shuni ko'rsatadiki, uch bo'g'inli odatiy iboralar umumiy sonning yarmidan ko'prog'ini tashkil etsa-da, ularning nisbati 70% dan oshmaydi va turg'un iboralardagi kabi mutlaq ustunlikka ega emas. Uch belgidan ortiq odatiy iboralar to'rt bo'g'indan o'n ikki bo'g'ingacha bo'lgan turlicha uzunliklarda uchraydi va shakli jihatdan juda xilma-xildir. Shakl jihatidan qaraganda, odatiy iboralar turg'un iboralarga qaraganda ancha faol va o'zgaruvchan xususiyatga egadir.

Agar turg'un iboralar (成语) va odatiy iboralar (惯用语) ni faqat belgilar soni asosida farqlash qiyin bo'lsa, ularning til uslubi (语体色彩) jihatidagi tafovuti aniqroq ko'zga tashlanadi. Ma'lumki, turg'un iboralar turli manbalardan kelib chiqqan:

1. Mifologik ertaklar (masalan: '精卫填海' - "Jingwei qushining dengizni to'ldirishi" 《Shanxay jin·Shimoliy tog'lar》)
2. Tarixiy voqealar (masalan: '请君入瓮' - "Iltimos, siz xumga kirishingiz" 《Zizhi tongjian·Tang davri》)
3. She'riy matnlar (masalan: '老骥伏枥' - "Qari ot yonbag'rida" - Tsao Tsao 《Chaqqonlik darvozasidan chiqish》)
4. Kundalik nutq (masalan: '狼子野心' - "Boironning yovuz niyati", '三长两短' - "Uch uzun, ikki qisqa" - baxtsiz hodisa)

Ularning barchasi qat'iy yozma til xususiyatiga ega. Bu xususiyat odatiy iboralar bilan solishtirganda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, bir xil 'murojaat qilish' ma'nosini ifodalashda:

- Turg'un ibora: '阿谀奉承' (axloqsiz loyqalik) → Adabiy, murakkab
- Odatiy ibora: '拍马屁' (ot dumbasini silamoq) → Oddiy, tushunarli

Bu ikkala ifoda orasidagi farq yozma va og'zaki til uslublarining tipik namunasidir.

Odatiy iboralar (惯用语) va turg'un iboralar (成语) tuzilish jihatidan mustahkamlikni namoyon etsa-da, ularning mustahkamlik darajasi keskin farq qiladi. Turg'un iboralar tuzilishi jihatidan juda qat'iy bo'lib, odatda ularni bo'laklarga ajratish yoki tartibini o'zgartirish mumkin emas. Aslida, turg'un iboralar tuzilishi jihatidan deyarli so'z darajasiga ko'tarilgan.

Aksincha, odatiy iboralar tuzilishi jihatidan ancha moslashuvchan va bo'shashgan. Ko'pgina odatiy iboralar, ayniqsa fe'l-bog'lovchi (动宾) shaklidagilar, o'rtasiga qo'shimcha unsurlar kiritish imkonini beradi. Masalan: 'bir aylana aylanmoq' ('aylana aylanmoq' o'rniga), 'bir muncha gap bilan mashaqqatlanmoq' ('gap bilan mashaqqatlanmoq' o'rniga).

Albatta, odatiy iboralarning tuzilish moslashuvchanligi nisbiydir. Agar oddiy mustahkam so'z birikmalari bilan solishtirsak, odatiy iboralar yanada mustahkam tuzilishga egadir. Odatiy iboralarda ham 'so'zga yaqinlashish' tendentsiyasi kuzatiladi. 'To'xtovsiz bolg'a' (不倒翁), 'uch bosqichli sakrash' (三级跳), 'ovoz uzatgich' (传声筒) kabi iboralar tuzilishi jihatidan deyarli mustahkam shaklga ega. Shu sababli Zhou Jian odatiy iboralarni 'asl "odatiy iboralar" tarkibidagi uch belgili shakllar chiqarib tashlangan qism' deb hisoblashi ajablanarli emas, chunki u mustahkam tuzilishli uch belgili shakllarni so'zlar qatoriga kiritadi.

Biroq, barcha uch belgili odatiy iboralarni istisno qilish haddan tashqari keskin qaror bo'lardi, chunki ularning ko'pchiligi tuzilishi jihatidan nisbatan moslashuvchan bo'lib, o'rtasiga qo'shimcha unsurlar kiritish yoki so'z tartibini o'zgartirish orqali shaklini o'zgartirish mumkin.

Bu tuzilish farqlari ikki turdagi til birliklarining til tizimidagi mavqeyidagi tafovutni aks ettiradi. Turg'un iboralar yuqori darajada leksikallashgan birliklar sifatida tilning yadro so'z boyligiga kirgan bo'lib, ularning shakl va ma'no bog'liqligi ancha mustahkamdir. Odatiy iboralar esa so'z va erkin so'z birikmalari o'rtasidagi o'tish zonasida joylashgan. Bu oraliq holat ularga ma'lum darajadagi moslashuvchanlikni saqlab qolish imkonini bergan holda, bir vaqtning o'zida ancha mustahkamlikni ham ta'minlaydi.

Guànyòngyǔ — Til Hodisasi va Madaniy-Kognitiv Mahsulot: Guànyòngyǔ (idiomatik ifodalar) nafaqat til hodisasi, balki insonning kognitiv faoliyati mahsuli hamdir. Shu bilan birga, u o'zining shakllanishi va tushunilishi jihatidan xalqning milliy madaniyatiga chuqur ildiz otgan. Shu sababli, guànyòngyǔni o'rganishda yuzaki ma'no (字面意义) bilan ichki, mazmuniy ma'no (字里意义) o'rtasidagi kognitiv bog'lanish va ushbu bog'lanish ortidagi madaniy omillarga alohida e'tibor qaratish zarur.

Kognitiv jarayon semantik shakllanish va ma'no kengayishining ajralmas muhim omili hisoblanadi. Madaniy-semantik tadqiqot esa obyekt, madaniyat, kognitiv jarayon va semantika kabi to'rtta asosiy jihatni o'z ichiga oladi. Biz kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan yondashib, kognitiv semantika usuli yordamida madaniy semantikaning shakllanishi va tushunilishidagi kognitiv hamda madaniy

modellarni sharhlab beramiz. Shu orqali madaniy semantikaning kognitiv shakllanish jarayoni va qonuniyatlarini ochib berishni maqsad qilamiz.

Ushbu tadqiqotda biz kontseptual integratsiya nazariyasi orqali guànyòngyǔlarning madaniy semantikasining dinamik shakllanish jarayonini tahlil qilamiz. Bu bizga guànyòngyǔda madaniy semantika qanday shakllanishi va uning ichki mexanizmlari hamda kognitiv qonuniyatlarini ko'rsatishga yordam beradi. Ya'ni guànyòngyǔlarning yuzaki ma'nodan ichki ma'noga o'tish jarayoni madaniy model va kognitiv modelning o'zaro ta'siri orqali amalga oshadi.

Ilmiy doiralarda "kontseptual integratsiya nazariyasi" uchun turli nomlar ishlatiladi, masalan:

- Kontseptual sintez nazariyasi
- Bo'shliq sintezi nazariyasi
- Bo'shliq integratsiyasi nazariyasi

Guànyòngyǔ larning mazmuni va qo'llanilish doirasini o'rganish Xitoy tili frazeologiyasini chuqurroq anglashga imkon beradi. Ularni xorijiy til sifatida o'qitish jarayonida kontekstual va madaniy yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu esa o'quvchilarga tilni nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Odatiy iboralar (惯用语) qo'llanish jarayonida ehtiyojga ko'ra o'zgartirish va moslashtirishlarga duchor bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ularning asosiy shabloni o'zgarmas qoladi - 'har qanday o'zgarish asl mohiyatni saqlab qoladi'.

Komponentlarni almashtirish: Odatiy iboralarning (惯用语) qo'llanilishidagi moslashuvchanlik, asosan, fe'l-bog'lovchi (动宾式) tuzilmalarning tarkibiy qismlarini almashtirish orqali namoyon bo'ladi. Bunga quyidagi misollar bilan tushuntirish mumkin:

"唐小山叹道: '我一辈子就是不想当大英雄, 你偏逼我赶鸭子上架吗?'" ¹⁰⁹

Tang Shaoshan oh chekib dedi: 'Butun umrim davomida qahramon bo'lishni xohlamaganman, sen menga o'rdakni qozonga solganday majbur qilasanki?

(Li Liang 《Yashirin qurol ustasi》)

"杨昭摆手摆得像海中的小帆说: '我是妇产科毕业的, 让我接生的摆弄电台, 那可真是硬拿鸭子上架。'" ¹¹⁰

Yan Zhao qo'lini dengizdagi kichkina yelkan kabi chayqab dedi: 'Men akusher-ginekologiya bo'yicha bitirganman. Menga tug'dirish ishlarini topshirish bilan bir

¹⁰⁹ 李凉 《暗器高手》

¹¹⁰ 阎瑞赓 《遍地八路》

qatorda radiostansiyani boshqarishni buyurish - bu rostdan ham o'rdakni qozonga solganday noo'rin ishdir.' (Yan Rui Geng 《Hamma yoqda Sakkizinchi yo'l armiya》)

这下子雷君凡和展岳华再想脱身也没办法了只好硬著头皮打鸭子上架。¹¹¹

Endi Ley Jiunfan va Jan Yuexua qochib qutulishning iloji qolmadi, faqat qo'rqib-quturib, o'rdakni tokchaga minishga majbur bo'lishdi. (Zou Qingwen 《Aqli ravishda Qupidni to'qnashuv》)

"赶鸭子上架" (o'zbek tilida: "O'rdakni tokchaga haydash") odamni o'zi bajara olmaydigan ishni qilishga majburlashni anglatadi. Chunki o'rdak hech qachon tovuq kabi tokchaga chiqa olmaydi. Ushbu iborada "赶" (haydash) fe'li juda jonli va ta'sirchan. Shu bilan birga, "赶" fe'li boshqa fe'llar bilan almashtirilsa ham iboraning umumiy ma'nosi o'zgarmaydi, masalan, "拿" (olish) yoki "打" (urish). Bu holatdan ko'rinib turibdiki, 惯用语 da komponentlarni ehtiyojga ko'ra almashtirish mumkin. Ayniqsa, fe'l almashinuvi ko'proq sodir bo'ladi, masalan, "食苦果" (achchiq meva yeyish) o'rniga "吃苦果" yoki "生米煮成熟饭" (xom guruchni pishirib osh qilish) o'rniga "生米做成熟饭" kabi variantlar qo'llanilishi mumkin. 成语 va 惯用语 o'rtasidagi farqlarni o'qitish murakkab jarayon bo'lsa-da, to'g'ri yondashuv orqali samarali va qiziqarli bo'lishi mumkin. Lingvistik, kontekstual va interaktiv metodlarning uyg'unligi o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bahsli masalalarni muhokama qilish orqali ta'lim sifatini yanada oshirish mumkin.

To'ldiruvchi-ega va ega-fe'l qismlarida nafaqat fe'llarni almashtirish mumkin, balki boshqa komponentlarni ham almashtirish mumkin.

可这事又摆不上桌面，不好找人理论。但是小林心里像吃了马粪一样感到板凝。¹¹² (Lyu Chjenyun, 《一地鸡毛》)

— "Ammo bu ishni ochiqchasiga gaplashib bo'lmaydi, kim bilandir munozara qilish ham noqulay. Lekin Xiaolin o'zini go'yo ot go'ngi yeb qo'ygandek qattiq noqulay his qilardi."

一方面可以挣可观的中介费，一方面又可以有房费、餐费和洗浴费等附带的收入。同时用这些正大光明的红钱去洗她一洗那些摆不到桌面上的黑钱。

(Qiao Ye, 《我是真的热爱你》)

— "Bir tomondan, u sezilarli miqdorda vositachilik haqini ishlab topishi mumkin edi, boshqa tomondan esa turar joy, ovqat va cho'milish xarajatlaridan qo'shimcha

¹¹¹ 左晴雯 《巧撞丘比特》

¹¹² Lyu Chjenyun, 《一地鸡毛》

daromad olardi. Shu bilan birga, u ochiq-oshkora oq pul orqali ko'rgazmaga qo'yib bo'lmaydigan qora pullarni yuvishga harakat qilardi."

"摆不上桌面-Bǎi bù shàng zhuōmiàn" (stol ustiga qo'yib bo'lmaydi) iborasi ishning jirkanch, nopok va ko'z-ko'z qilib bo'lmaydigan ekanligini bildiradi. Odatda bu ibora "摆不到桌面" (stol ustiga qo'yilolmaydi) shaklida ham yozilishi mumkin. "摆不上" (qo'yib bo'lmaydi) va "摆不到" (qo'yilolmaydi) fe'ldan keyingi to'ldiruvchi qismlarning farqli ko'rinishidir.

Tarkibiy qismlarni qo'shish yoki kamaytirish: Ba'zi odatiy iboralarning tarkibiy qismlari nafaqat almashtirilishi, balki qo'shilishi yoki kamaytirilishi ham mumkin, bu esa ularning nisbiy moslashuvchanligini ko'rsatadi. Masalan:

民革深圳市委主委钟晓渝评价说：“这是敢于负责的精神 体现了李 鸿忠书记的政治品格。心底无私天地宽 无私才能无畏。 市委、 市政府 这几年实施 ‘净畅宁’ 工程、 ‘梳理行动’ 改造城中村就是敢碰硬打子 的无畏之举。”¹¹³

((深匀!商报)} 2005 年 3 月 28 日)

"Bu - mas'uliyatni o'z zimmasiga olish jasoratidir, Li Xunzhun kotibning siyosiy fazilatlarini aks ettiradi. Qalbido'shligi - keng ko'ngillikning asosidir, xolis bo'lish - qo'rqmaslikning shartidir. Shahar qo'mitasi va hukumatining so'nggi yillardagi 'Toza, Qulay va Tinch' loyihasi, 'Qayta tashkil etish harakati' doirasidagi shahar ichidagi qishloqlarni modernizatsiya qilish kabi ishlari aynan shu qo'rqmaslikning namoyon bo'lishidir."

(Shenzhen Savdo Gazetasi, 2005-yil 28-mart)

可事与愿违 据说足协这次碰了一个软打子 人家虽长得面善 骨 子里却也不是个好惹的主 张口 150 万美元 否则免谈 连面也不露一下 只给你亮个冷屁股。¹¹⁴

"Lekin ishlar xohlagandek ketmadi. Aytishlaricha, futbol assotsiatsiyasi bu safar yumshoqroq kesakka urdi - qarashdan xushmuomala ko'rinsa ham, aslida oson beriladigan odam emas. 1.5 million dollarni talab qilib, 'bo'lmasa - suhbat ham bo'lmaydi' dedi. Ular hatto yuz ko'rsatishga ham rozi bo'lmadi, faqat sovuq munosabatni namoyon qilishdi."

Odatiy iboralardan bo'lgan 'kesakka urilmoq' (碰钉子) iborasida fe'l (碰) va bog'lovchi (钉子) o'rtasiga ko'pincha qo'shimchalar kiritiladi, bu esa ma'noni aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. 'Qattiq kesakka urilmoq' (碰硬钉子) va 'yumshoq kesakka urilmoq' (碰软钉子) iboralarida bog'lovchidan oldin aniqlovchi

¹¹³ 深匀!商报 2005 年 3 月 28 日

¹¹⁴ (南方网 2002 年 11 月 12 日)

qo'llanilgan. Bu yerda 'qattiq' so'zi rad etish yoki qoralashning qattiq uslubini ta'kidlaydi, 'yumshoq' esa yumshoqroq, diqqat bilan ishlov berilgan radni anglatadi. Aniqllovchining o'zgarishi bilan butun iboraning ma'nosi ham bir oz o'zgaradi. Boshqa misollar:

“ 榜样呢 “ 正要找几处利害事与有体面的人来开例 作法子镇压 与众人作 。
何苦你们先来碰在这钉子上? (《红楼梦》第五十五回)

“‘Namuna qayerda?’ – dedi [Tan Chun], ‘men aynan bir nechta jiddiy masalalar va obro‘li shaxslarni topib, ularni misol qilib ko‘rsatish, xalqni intizomga solish usulini qo‘llash niyatidaman. Nega sizlar oldinroq bu kesakka urilib qolishingiz kerak?’” *“Qizil ko‘shkdagi tush”ning 55-bobidan parchalar tarjimai:*

To‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lanishli iboralarda fe‘ldan keyin darajani bildirish uchun to‘ldiruvchi qo‘shimcha qo‘llash mumkin. Yuqoridagi yangiliklar sarlavhasida ‘asosiy kapitalni yo‘qotish’ ma‘nosidagi ‘péi läoběn’ idiomatik iborasi fe‘li ‘guāng’ belgisi bilan to‘ldirilgan bo‘lib, bu yo‘qotishning qanchalik jiddiy darajada ekanligini (hatto tayanchini ham qo‘ldan berish darajasigacha) bildiradi.

“ 烧什么你! 小杂种 ” 小铁匠说 “别回家 我收你当个干儿吧 又是干儿又是徒弟 跟着我闯荡江湖 保你吃香的喝辣的。” 莫言 《透明的红萝卜》

— Nima qilyapsan, jinni bolakay! — deb qichqiradi temirchi. — Uyga borma, seni o‘g‘illikka olay. Bir vaqtning o‘zida ham o‘g‘il, ham shogird bo‘lasan. Men bilan safarga chiq, ishontirib aytaman, har doim issiq non, quyug shorva yeysan! (*Mo Yan, Shaffof sabzi*)

"闯荡江湖" ‘Chuǎng jiānghú’ (sarguzashtga chiqish) iborasi odatda “闯江湖” ‘chuǎng jiānghú’ (jiānghuga kirish) shaklida yoziladi. “闯荡” ‘Chuǎngdàng’ (sarguzasht qilish) va “闯” ‘chuǎng’ (kirish/bosib o‘tish) so‘zlari yaqin ma’noga ega bo‘lib, ularni ibora tarkibidagi qo‘shimcha komponentlar deb hisoblash mumkin. Shu bilan birga, ularni bir-birini almashtirish ham mumkin. Idiolektik iboralarga komponentlar qo‘shish mumkin bo‘lsa, tabiiy ravishda ularni qisqartirish ham mumkin. Bu usul qisqartma (ellipsis) usuliga o‘xshaydi."

剧组和演员均八字没一撇 央视 “射雕” 神秘莫测。

((《重庆商报》2001 年4 月 17 日)

Hozircha serial ishtirokchilari ham, aktyorlar tarkibi ham aniq emas. Markaziy televideniye (CCTV) tomonidan suratga olinayotgan ‘Qalqon va nayza’ seriali haqida hech qanday ma‘lumot yo‘q." (*Chongqing Savdo Gazetasi, 2001-yil 17-aprel*)

“八字没一撇” ‘Bā zì méi yī piě’ odatda “八字没见一撇” ‘bā zì méi jiàn yī piě’ yoki “八字没有一撇” ‘bā zì méiyǒu yī piě’ shakllarida yoziladi. Bu ibora

‘harakatning dastlabki belgisi ham ko‘rinmayapti’ degan ma‘noni anglatadi. Asl ibora "八 (sakkiz) harfining bir chizig‘i ham yo‘q" degan metaforik ma'noga ega. O‘zbek tilida "dastlabki belgisi ham ko‘rinmaydi" deb tarjima qilish aniqroq bo‘ladi, chunki bu ham xuddi shu darajada abstrakt tushunchani ifodalaydi.

Idiomatik iboralaridagi tarkibiy qismlarni o‘rin almashinish mumkin, asosan ‘fe’l+to‘ldiruvchi’ (object-verb) tuzilmasida to‘ldiruvchini oldinga o‘tkazish orqali amalga oshiriladi.

长城电脑欲投奔AMD 阵营 英特尔墙脚在华被挖? ((北京晨报)) 2003 年 11 月 4 日)

"Great Wall Computer kompaniyasi AMD tarafiga o‘tmoqchi bo‘lyaptimi? Intel Xitoy bozoridagi o‘rnini yo‘qotadimi?" ("Intel Xitoyda taglik qazilayotgan devorga aylanmoqda" (ya‘ni "poydevori buzilmoqda"))(*Pekin Ertalab Gazetasi*, 2003-yil 4-noyabr)

谁的尾巴被踩到? (地瓜佬 《谁的尾巴被踩到? 》)

"Kimning dumi bosildi?" (*Digua Lao*, "Kimning dumi bosildi?")

Asl ibora "尾巴被踩到" (dumi bosilmoq) - bu "g‘azablangan", "jahl chiqargan" yoki "shaxsiy masalaga tegib ketilgan" degan ma‘noni anglatuvchi metaforik ifoda. O‘zbek tilida ham "dumi bosildi" iborasi aynan shu ma‘noda qo‘llaniladi (masalan: "Nima bo‘ldi, duming bosildimi?")

“挖墙脚” ‘Wā qiángjiǎo’ (devor poydevorini qazish) iborasi ‘ildizidan buzish’ ma‘nosini bildiradi. Bu iborada “墙脚” ‘qiángjiǎo’ (poydevor) to‘ldiruvchisini oldinga o‘tkazish iboraga jonlilik va moslashuvchanlik baxsh etadi. Albatta, idiomatik iboralarining qo‘llanishi asosan gapdagi ehtiyojga bog‘liq bo‘lib, so‘z tartibini o‘zgartirish nutq ifodasini boyitish uchun amalga oshiriladi. Xuddi shu tarzda, “尾巴被踩到” ‘wěiba bèi cǎi dào’ (dumi bosilmoq) iborasining asl shakli ‘cǎi wěiba’ (dumini bosmoq) bo‘lib, bu ‘kimningdir zaif tomoniga tegib qo‘yish’ yoki ‘boshqalarni g‘azablantirish’ ma‘nosini anglatadi.

Idiomatik iboralaridagi tarkibiy qismlarni o‘rin almashtirishda, ko‘pincha qo‘shimcha so‘zlar qo‘shiladi – bu gap tuzilishini yanada oqilona qilish uchun qilinadi. Masalan:

国际召开辟谣会: 白条从来没打过 尊重吴承瑛的选择 ((新闻晨报) 2005 年 1 月 8 日)

Xalqaro matbuot anjumanida rasmiy bayonot: "Oq varaqda hech qanday yozuv yo‘q", Wu Chengyingning tanloviga hurmat bildirildi" (*Shanghai Morning Post*, 2005-yil 8-yanvar)

今天的鱿鱼怎么炒? ((《人才市场报》2004年5月13日)

"Bugun kalmar qovurmasini qanday tayyorlaymiz?" (*Ishchi Kuchi Bozori Gazetasi*, 2004-yil 13-may)

Idiomatik iboralar tarkibiy qismlari va tuzilish jihatidan ma'lum darajada moslashtirishga imkon beradi. Bu moslashuvchanlik idiomalardan foydalanishni yanada qulay qiladi. Biz zaruratga ko'ra, ma'lum chegaralar doirasida idiomatik iboralarni o'zgartirishimiz mumkin, bu esa nutqimizning badiiy ifodasini yaxshilaydi.

Amaldagi darsliklarda 成语 (to'rt komponentli iboralar) ning joylashuvi va miqdori masalasi hozirgi vaqtda mavjud darsliklarda 成语 (to'rt komponentli iboralar) ning miqdori ancha kam. Odatda, boshlang'ich bosqich darsliklarida bunday iboralar juda kam uchraydi. O'rta va yuqori darajadagi darsliklarda esa 成语 soni biroz ko'proq bo'lsa-da, bu ko'rsatkich "Xitoy tili darajasi bo'yicha so'z boyligi va iyerogliflar me'yorlari to'plami" (汉语水平词汇与汉字等级大纲) tomonidan belgilangan 138 ta standart sonidan juda uzoqdir.

Bu holatning yuzaga kelishiga asosiy sabab — 成语 larning ham shakliy jihatdan o'zlashtirilishi, ham ma'no jihatidan tushunilishi ma'lum darajada murakkab bo'lib, bu o'qitish jarayonida ham, talabalar uchun ham qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli, ayrim darsliklar ko'proq yoki kamroq darajada "chetlab o'tish" strategiyasidan foydalanadi. Bu strategiya orqali quyidagi usullar qo'llanadi:

- 成语 ni yaqin ma'noli so'zlar bilan almashtirish,
- 成语 sonini kamaytirish yoki qisqartirish,
- 成语 ni faqat izoh qismida keltirish.

Bu usullar orqali 成语 ning darsliklardagi soni sezilarli darajada kamaytiriladi va bu orqali o'qitish va o'rganishdagi qiyinchiliklarni kamaytirish maqsad qilingan.

Biroq bunday yondashuv o'qitish jarayonidagi qiyinchilikni kamaytirgan bo'lsa-da, 成语 ning Xitoy tilida va madaniyatidagi o'ziga xos mavqeini e'tiborsiz qoldiradi. Chunki 成语 — bu ming yillik Xitoy sivilizatsiyasining donoligini o'zida mujassam etgan bo'lib, chet ellik talabalar uchun Xitoy madaniyatini chuqur o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Shu bilan birga, bu 成语 larning Xitoy tili va madaniyatini o'rganishga qiziqtiruvchi noyob jozibasidir.

成语 larni juda oz miqdorda o'rganish Xitoy madaniyatini chuqur tushunishga xalaqit beradi va Xitoy tilini chuqur o'rganish uchun to'siq bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ko'pchilik keng tarqalgan 成语 lar unchalik murakkab emas va o'rta va yuqori bosqichdagi chet ellik talabalar uchun ularni o'rganish va tushunish qiyin emas. Bu holat o'qitish va o'rganish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Aksincha, to'g'ri yondashuv orqali dars jarayonini qiziqarliroq qilish va Xitoy tilini o'rganishdan zavqlanishni oshirish mumkin.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda Xitoy tili frazeologiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan 惯用语 (odatdagi iboralar) ning lingvistik, kognitiv va kulturologik xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot asosiy e'tiborni 惯用语 (guànyòngyǔ) va 成语 (chéngyǔ) kabi turg'un iboralar, shuningdek, 谚语 (maqollar) va 歇后语 (kinoyali iboralar) bilan o'zaro aloqalarini aniqlashga qaratdi. Mazkur til birliklari frazeologik birliklar tizimi (熟语) tarkibida muayyan funksional va semantik o'ringa ega bo'lib, ular o'zaro kesishuvchi, lekin farqli grammatik, uslubiy va madaniy xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi.

Tahlil davomida 惯用语 larni aniqlashdagi asosiy muammolar, jumladan yarim iboralar (半固定结构), dialektal variantlar, va klassifikatsiyadagi noaniqliklar alohida tahlil qilindi. Masalan, “开玩笑” fe'li odatiy ibora sifatida qabul qilinishi yoki qilinmasligi, yoki “靠谱” iborasining faqat Shimoliy Xitoyda ishlatilishi bu birliklarning normativ va funksional chegaralarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Zamonaviy tilshunoslar tomonidan ilgari surilgan yangi yondashuvlar (Wang, 2021), xususan korpus chastotasi, metaforik ma'no barqarorligi, va digital media ta'sirida yuzaga kelgan tez evolyutsiya tendensiyalari odatiy iboralarni lingvistik jihatdan qayta baholash zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Shuningdek, 构式语法 (konstruksiya grammatikasi) va kognitiv tilshunoslik doirasidagi kontseptual integratsiya nazariyasi asosida, odatiy iboralarning shakllanish mexanizmlari va madaniy-kognitiv model sifatidagi funksiyasi yoritildi. Shu bilan birga, tilning semantik darajadagi moslashuvchanlik ko'rsatkichlari ham ijtimoiy kontekstda ularning ahamiyatini belgilab beradi. Keltirilgan misollar (masalan, “赶鸭子上架”, “摆不上桌面”, “碰钉子”) asosida lingvistik komponentlarni almashtirish, kengaytirish va qisqartirish imkoniyati odatiy iboralar va turg'un iboralar o'rtasidagi struktura farqlarini ochib berdi.

Taqqosloviiy tahlillar asosida quyidagi xulosalar ilgari surildi:

1. 成语 lar odatda qat'iy struktura, tarixiy kelib chiqish va adabiy uslub bilan ajralib turadi; aksincha, 惯用语 larning shakl va kontekstual qo'llanilishi erkinroq, og'zaki tilga yaqin va moslashuvchan bo'ladi.

2. 成语 lar ko'proq leksik darajadagi birlik bo'lsa, 惯用语 so'z birikmasi va sintaktik konstruktsiya o'rtasidagi oraliq holatda bo'lib, bu ularning til tizimidagi o'ziga xos mavqeini belgilaydi.

3. Xitoy tilini xorijiyilar uchun o'qitishda frazeologik birliklar, ayniqsa 惯用语, til va madaniyatni integratsiyalashgan holda o'rgatish imkonini beradi. Ammo darsliklar tarkibida bu birliklarning son va sifati talab darajasida emasligi, ularni o'qitish metodologiyasini qayta ko'rib chiqish zaruratini ko'rsatmoqda.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, 惯用语 lar nafaqat lingvistik hodisa, balki kognitiv, sotsiolingvistik va madaniy fenomen sifatida ham o'rganilishi zarur. Ular til va tafakkur, til va madaniyat, til va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlar mahsulidir. Shuning uchun ham, ularni o'rganish Xitoy tilining chuqur qatlamlarini ochib berish hamda lingvistik pragmatika va til o'qitish metodologiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 王力 (Wang Li). (2002). 汉语史稿 [Xitoy tili tarixi]. 北京: 中华书局.
2. 周建 (Zhou Jian). (2011). 现代汉语惯用语研究 [Zamonaviy xitoy tilidagi odatiy iboralar tadqiqi]. 上海: 复旦大学出版社.
3. 曹伟 (Cao Wei). (2009). 汉语成语大词典 [Xitoy turg'un iboralar katta lug'ati]. 北京: 商务印书馆.
4. 王春辉 (Wang Chunhui). (2021). 语言认知与文化模式: 汉语惯用语研究 [Til, kognitsiya va madaniy model: Xitoy odatiy iborolari tadqiqoti]. 广州: 广东教育出版社.
5. 张斌 (Zhang Bin). (2014). 现代汉语熟语研究 [Zamonaviy xitoy tilidagi frazeologik birliklar]. 北京: 高等教育出版社.
6. 黄伯荣, 廖序东. (2011). 现代汉语 [Zamonaviy xitoy tili]. 北京: 高等教育出版社.
7. 吕叔湘. (1985). 语言和文化 [Til va madaniyat]. 北京: 商务印书馆.
8. Mo, Y. (1997). 透明的红萝卜 [Shaffof sabzi]. 北京: 作家出版社.
9. 刘赞. (2020). 《当代汉语中的构式语法与惯用语句式分析》. 语言研究, 42(3), 27–38.
10. 刘梦溪. (2018). 《文化语义与认知图式——汉语熟语的概念融合研究》. 语言与文化研究, 25(2), 45–56.

- 11.国家语言文字工作委员会. (2010). *现代汉语词典 (第6版)* [Zamonaviy Xitoycha Lugʻat, 6-nashr]. 北京: 商务印书馆.
- 12.孙建军. (2015). 《惯用语、成语与歇后语的语体风格比较》. *中国语文教育*, (4), 33–38.
- 13.王宇. (2021). 《数字媒体语境下汉语惯用语的新变化趋势研究》. *语言科技*, (5), 52–57.
- 14.百度百科. 词条: 《拍马屁》、《赶鸭子上架》、《碰钉子》等 – baike.baidu.com
- 15.谷歌学术 (Google Scholar) – 搜索关键词: "汉语惯用语", "成语结构", "语义变异", "语体色彩".
- 16.Qiao Ye. (2018). *我是真的热爱你*. 上海: 上海文艺出版社.
- 17.重庆商报. (2001). *影视报道栏目*, 4月17日刊.
- 18.深匀商报. (2005). *时事评论*, 3月28日刊.
- 19.北京晨报. (2003). *科技与企业版*, 11月4日刊.
- 20.刘震云. (2003). *一地鸡毛* [Bir changli makon]. 北京: 作家出版社.